

Michał Norbert Faszczka

Uniwersytet Śląski w Katowicach

michal.faszczka@us.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0003-3562-6217>

Z Afganistanu pod Filippi, czyli rzecz o standardach badawczych

[Rec. Steele Brand, *Killing for the Republic: Citizen-Soldiers and the Roman Way of War*, Baltimore 2019]

Abstrakt: Artykuł recenzyjny traktuje o monografii autorstwa Steele’a Branda poświęconej motywom, jakie przyświecały żołnierzom republikańskiego Rzymu. Jej omówienie stanowi punkt wyjścia do zobrazowania szerszej tendencji, przejawiającej się sukcesywnym spychaniem problematyki militarnej na margines życia naukowego, co skutkuje ponownym powiązaniem prowadzonych badań z instytucjami wojskowymi. Wziąwszy pod uwagę, że te ostatnie nie zostały powołane do prowadzenia działalności stricte naukowej, lecz ich nadrzędnym celem jest kształcenie oficerów, prowadzi to do zubożenia dyskursu i powstania deformacji historiograficznych płynących z niezajomości uwarunkowań społeczno-kulturowych.

Słowa kluczowe: republika rzymska, armia rzymska, republikanizm, recepcja, historia wojskowości

Doszukiwanie się analogii między dziejami starożytnego Rzymu i Stanów Zjednoczonych Ameryki (USA) ma już ugruntowaną, choć niezbyt fortuną tradycję¹.

¹ Kluczowe znaczenie należy przypisać studium: G. Ferrero, *Ancient Rome and Modern America. A Comparative Study of Morals and Manners*, New York 1914. Spośród nowszych opracowań nawiązujących do wspomnianego nurtu można wymienić m.in.: H. Münkler, *Imperien. Die Logik der Weltherrschaft. Vom alten Rom bis zu den Vereinigten Staaten*, Berlin 2005; C. Murphy, *The New Rome: The Fall of an Empire and the Fate of America*, London 2008; M. Malamud, *Ancient Rome and Modern America*, Malden—Oxford—Chichester 2009. Dotychczas na język polski przetłumaczono tylko jedną książkę o podobnej tematyce: P. Bender, *Ameryka — nowy Rzym. Historia równoległa dwóch imperiów*, przeł. A. Krzemińska, A. Krzemiński, Warszawa 2004. Usilne poszukiwanie analogii z Rzymem znajduje odbicie również na polu historii militarnej. Przykładowo, gen. Douglas

Po raz pierwszy przyszło mi się jednak zmierzyć z sytuacją, w której to amerykańskie realia zostały potraktowane jako klucz do zrozumienia odległej przeszłości, a nie odwrotnie. Autor tego karkołomnego eksperymentu — Steele Brand — postanowił opisać motywacje przyświecające żołnierzom republikańskiego Rzymu, posiłkując się doświadczeniami wyniesionymi ze... służby w US Army². Zważywszy na całkowicie odmienne zakorzenienie społeczno-kulturowe, a także różne w obu państwach instytucje polityczne czy nawet potencjał technologiczny, prześledzenie toku rozumowania autora jawi się jako interesujące doświadczenie, szczególnie że nietrudno powiązać takie podejście z szerszymi przemianami zachodzącymi we współczesnej historiografii, nawet jeśli nie przybierają one równie skrajnego charakteru.

Początkowo nic nie zapowiadało takiego rozwoju zainteresowań Branda, który ukończył Southwestern Baptist Theological Seminary³. Po zmianie planów życiowych i uzyskaniu stopnia doktora zaciągnął się w 2009 roku do armii amerykańskiej, licząc, że pomoże mu to zrozumieć perspektywę antycznych żołnierzy (s. xiv—xv). Jako oficer wywiadu pełnił służbę do 2013 roku, przez rok (2012) stacjonując w Afganistanie. Po powrocie do życia akademickiego uznał, że nabyte w tym czasie kompetencje predestynują go do poświęcenia się tematyce obywateli żołnierzy (*citizen-soldiers*), ze szczególnym uwzględnieniem republiki rzymskiej (s. xv), choć nie zrezygnował z publicznie okazywanego zaangażowania religijnego⁴. W efekcie doszło do powstania książki zatytułowanej *Killing for the Republic: Citizen-Soldiers and the Roman Way of War*, która w 2019 roku ukazała się nakładem John Hopkins University Press.

Recenzowana monografia dzieli się na przedmowę (s. ix—xix), wstęp (s. 1—13), trzy rozdziały (s. 15—312) i epilog (s. 313—323). Już wstępne zapoznanie się z konstrukcją wywodów Branda wskazuje, że decydującego znaczenia nabierają dwie pierwsze partie, z którymi ściśle koresponduje treść rozdziału I (s. 15—41). To właśnie w nich została nakreślona perspektywa „badawcza”, której zasadniczym elementem jest przekonanie, że podobieństwo ustroju republiki rzymskiej i Stanów Zjednoczonych bezpośrednio przekłada się na analogie w zakresie postrzegania

MacArthur został niegdyś okrzyknięty „amerykańskim Cezarem” (W. Manchester, *American Caesar: Douglas MacArthur, 1880—1964*, New York 1978), rzecz jasna wyłącznie na bazie luźnych skojarzeń autora biografii. Zob. także: D.J. Benderman, *The Classical Foundations of the American Constitution*, Cambridge 2008. Praca ta została wykorzystana przez Branda (s. 328), jednakże nie skłoniła go do refleksji nad istotą recepcji, w tym przypadku polegającą na sile oddziaływania klasycznego wykształcenia, a nie na automatycznym przenoszeniu wzorców ustrojowych.

² S. Brand, *Killing for the Republic: Citizen-Soldiers and the Roman Way of War*, Baltimore 2019.

³ *Biography*, www.steelebrand.com/biography (dostęp: 23.01.2022).

⁴ *Steele Brand*, www.tkc.edu/people/steele-brand (dostęp: 23.01.2022).

służby wojskowej, w związku z czym to weterani US Army znajdują się najbliższe zgłębienia mentalności swoich starożytnych poprzedników.

Przyjęcie takiego założenia wymagało szerszego uzasadnienia, gdyż z punktu widzenia czytelnika związek między służbą w wywiadzie XXI-wiecznej armii a mierzonym się z Macedończykami w walce wręcz nie jest oczywisty. Autor postanowił wybrnąć z tej sytuacji poprzez zaakcentowanie przyczyn wielkości USA, spośród których najważniejszą — w jego ocenie — było przyjęcie ustroju republikańskiego na wzór rzymski (s. x—xi). Posunął się nawet o krok dalej, twierdząc, że mocarstwowość jest ściśle związana z republikanizmem, ale nie zadał sobie przy tym trudu zweryfikowania tej skądinąd fałszywej tezy. Doprowadziło go to do wniosku, że Stany Zjednoczone są w prostej linii ideowym dziedzicem Rzymu (s. xiii, 1—13) i nawet jeśli od momentu upadku republiki minęło ponad dwadzieścia wieków, co przełożyło się na odmienny sposób toczenia wojen, to w gruncie rzeczy pojmowanie służby wojskowej w USA wciąż jest zbliżone do rzymskiego (s. xi, xv—xvii). Chrześcijańskie (w węższym rozumieniu: protestanckie) podwaliny Stanów Zjednoczonych ze wszelkimi tego konsekwencjami w dziedzinie obyczajowości nie wzbudziły w autorze wątpliwości, podobnie jak nieprzystawalność struktury polisowej do federacyjnego państwa obejmującego granicami niemal cały kontynent północnoamerykański. Ba, zdaniem Branda republikanizm najlepiej wyraża się właśnie poprzez federacyjność (s. 49—51). Rozbudowane rozważania na temat składowych ustroju republikańskiego (s. 42—64) dowodzą tylko, że wobec ewolucji pojmowania tego terminu dla autora i tak decydująca okazuje się nazwa, mająca determinować podobieństwo rozwiązań ustrojowych, mimo że wcześniej sam zauważył ich nieprzystawalność. W tym ujęciu Ateny i Sparta także stały się republikami (s. x).

Wobec takiego postawienia sprawy w zasadzie nie dziwi założenie, że podstawą rzymskiego pojmowania wojny miało być „płynące z serca poświęcenie życia własnego i wrogów na ołtarzu republikańskiej chwały” (s. xi).

Skłoniło mnie to do podjęcia próby odnalezienia źródła inspiracji autora, które sprawiają wrażenie dość niekonwencjonalnych. Rozwiązanie podsuwa sam Brand, wyrażając szczególne podziękowania Victorowi Davisowi Hansonowi (s. 325—326) i wymieniając jego opracowania w grupie podstawowych (s. 328). Jest to ten sam badacz, który przed laty sformułował chybioną koncepcję „zachodniego sposobu prowadzenia wojny” (*the Western way of war*)⁵, po czym zaangażował się w prowa-

⁵ V.D. Hanson, *The Western Way of War: Infantry Battle in Classical Greece*, Berkeley—Los Angeles 1989. Krytyka koncepcji Hansona: P. Krentz, *Deception in Archaic and Classical Greek Warfare*, w: *War and Violence in Ancient Greece*, ed. H. van Wees, London 2000, s. 167—200; Idem, *Fighting by the Rules: The Invention of the Hoplite Agôn*, „Hesperia” 2002, vol. 71, s. 23—39; Idem, *Hoplite Hell: How Hoplites Fought*, w: *Men of Bronze: Hoplite Warfare in Ancient Greece*, eds. D. Kagan, G.F. Viggiano, Princeton—Oxford 2013, s. 134—156; H. van Wees, *Greek Warfare: Myths and Realities*, Oxford 2013, s. 10—11.

dzenie wykładów na uczelniach wojskowych i apologizowanie wysiłku militarnego świata zachodniego (w szczególności USA) — jako nośnika uniwersalnych wartości oraz postępu⁶. W międzyczasie zdołał jeszcze „zasłynąć” uznaniem Hansa Delbrücka za przedstawiciela agresywnego niemieckiego nacjonalizmu, którego poglądy zbankrutowały w zetknięciu z triumfem anglo-amerykańskich wartości demokratycznych⁷. Można odnieść wrażenie, że Delbrück mógłby się dziś poczuć nielicho zaskoczony nie tylko wyrażoną na jego temat opinią, ale również serwilistycznym, a przez to nienaukowym traktowaniem historii militarnej przez Hansona⁸.

Podstawowe pytanie badawcze stawiane przez Branda w przedmowie jest następujące: w jaki sposób obywatele zajmujący się na co dzień rolnictwem przeobrażali się w „zabójców” (*killers*), współtworząc tym samym zjawisko „obywatelskiego militarysty” (*civic militarism*), ściśle związanego z ekspansjonizmem (s. x).

ties, London—New York 2004, s. 115—201; E.L. Wheeler, *Land Battles*, w: *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, vol. 1: *Greece, the Hellenistic World and the Rise of Rome*, eds. P. Sabin, H. van Wees, M. Whitby, Cambridge 2007, s. 186—223. Dodatkowo autor nawiązał do teorii Hansona za sprawą podtytułu książki oraz zwrócenia uwagi na podobieństwa i różnice zachodzące, jego zdaniem, między żołnierzami greckimi a rzymskimi (s. 319—323).

⁶ Na przykład: V.D. Hanson, *The Soul of Battle: From Ancient Times to the Present Day, How Three Great Liberators Vanquished Tyranny*, New York 2001; Idem, *Ripples of Battle: How Wars of the Past Still Determine How We Fight, How We Live, and How We Think*, New York 2004; Idem, *The Father of Us All*, New York 2010.

⁷ V.D. Hanson, *The Modern Historiography of Ancient Warfare*, w: *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, vol. 1: *Greece, the Hellenistic World and the Rise of Rome...*, s. 7—8, 18.

⁸ Chodzi bowiem o człowieka, który cieszy się zasłużoną sławą ojca historii wojskowości, jako że uczynił z niej pełnoprawną specjalność akademicką. Udało mu się skutecznie przeciwstawić wpływowemu środowisku niemieckich oficerów, sprowadzających badania nad wojskowością do źródła materiału pogładowego w akademiach wojskowych. Ponadto przez całe życie zwalczał ideologię niemieckiego militarysty i szowinistycznego nacjonalizmu. Zob. J. Krasuski, *Spór o orientację imperializmu niemieckiego w dobie wilhelmińskiej. Poglądy polityczne Hansa Delbrücka*, Poznań 1961, s. 76—95, 147—154; K. Christ, *Von Gibbon zu Rostovtzeff. Leben und Werk führender Althistoriker der Neuzeit*, Darmstadt 1972, s. 159—200; G.A. Craig, *Delbruck: The Military Historian*, w: *Makers of Modern Strategy: from Machiavelli to the Nuclear Age*, ed. P. Paret, Princeton 1986, s. 326—353; U. Raulff, *Politik als Passion. Hans Delbrück und der Krieg in der Geschichte*, w: H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, Bd. 1: *Das Altertum*, 3. Auflage (Neusausgabe), Berlin 2000, s. IX—XLVI. Być może niechęć Hansona żywiona wobec Delbrücka nie wynika jedynie z ignorancji, ale ma także na celu ukazanie własnej działalności w lepszym świetle. Mamy bowiem do czynienia z sytuacją, w której Hanson ponownie sprowadza historię wojskowości do rangi czegoś, co stoi w otwartej sprzeczności z poglądami niemieckiego prekursora — narzędzia promocji postaw patriotycznych, przybierającego niekiedy postać szowinizmu (rzekomo odwieczna wyższość Zachodu nad Wschodem, przy dowolnym przesuwaniu linii podziału, co wyraźnie można dostrzec na przykładzie Grecji, która w pracach Hansona raz znajduje się na Wschodzie, a raz na Zachodzie).

Na tej podstawie można by oczekiwać, że recenzowana książka została obmyślona jako swoiste uzupełnienie podstawowego studium Williama V. Harrisa⁹, względnie forma polemiki z jego ustaleniami. Nic z tych rzeczy. Wywody Harrisa zostały wprawdzie uwzględnione przez Branda, ale jego zainteresowanie mechanizmami budowania chwały rodowej, partycypacją w łupach czy aspektami religijnymi wojen okazało się minimalne. Zamiast tego zastosował nietypowy zabieg, polegający na przedstawieniu wniosków już na pierwszych stronach książki, dalej tylko obudowując je argumentami. Jego zdaniem o republikańskich sukcesach militarnych przesądziło przywiązanie obywateli do idei będącej połączeniem militarystyki, republikanizmu i federalizmu, objawiającej się zasadą wolności, suwerenności podzielonej i obywatelskości uczestniczącej (s. xii—xiv). Abstrahując od stosowania terminologii nieprzystającej do specyfiki antycznej, przyjęcie takiego założenia (będącego jednocześnie wnioskiem) świadczy o rażącym lekceważeniu dorobku poprzedników koncentrujących się na sposobie kształtowania więzi społeczno-politycznych, bezpośrednio przekładających się na funkcjonowanie wojska¹⁰. Srowadzenie całego zagadnienia do głębokiej ideowości rekrutów jest po prostu nie do obrony, co — nawiasem mówiąc — dotyczy dowolnej armii funkcjonującej pod jakąkolwiek szerokością geograficzną.

Gdyby jeszcze autor skupił się na obywatelskości, będącej podstawowym punktem odniesienia w warunkach istnienia modelu polisowego, wówczas pominięcie aspektów ekonomicznych i strategii rodowych nie byłoby tak dojmujące. Zamiast tego mamy do czynienia z czymś na kształt wyznania wiary, że US Army jest dziś klasyczną armią obywatelską (mimo wprowadzenia zawodowej służby wojskowej, odmiennie niż miało to miejsce w republice rzymskiej) opierającą się na wartościach republikańskich, których obrona stanowi podstawową motywację żołnierzy (s. 17—34). Z tego względu amerykańskie siły zbrojne nie przejawiają skłonności ekspansjonistycznych, hołdując co najwyżej defensywnemu imperializmowi (s. 39—40), jak gdyby coś takiego w ogóle istniało¹¹. Głoszenie tego rodzaju opinii

⁹ W.V. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome 327—70 B.C.*, Oxford 1979.

¹⁰ Spośród licznych publikacji traktujących na ten temat można wskazać np. C. Nicolet, *Le métier de citoyen dans la Rome républicaine*, Paris 1976; Idem, *Rome et la conquête du monde méditerranéen*, t. 1: *Les structures de l'Italie romaine*, 10e éd., Paris 2001; P.J.J. Vanderbroeck, *Popular Leadership and Collective Behavior in the Late Roman Republic (ca. 80—50 B.C.)*, Amsterdam 1987; E. Flaig, *Ritualisierte Politik: Zeichen, Gesten und Herrschaft im alten Rom*, Göttingen 2003; U. Walter, *Memoria und res publica. Zur Geschichtskultur im republikanischen Rom*, Frankfurt am Main 2004.

¹¹ W.V. Harris, *War and Imperialism...*, s. 163—254; J. Linderski, *Si vis pacem, para bellum. Concepts of Defensive Imperialism*, w: *The Imperialism of Mid-Republican Rome*, ed. W.V. Harris, Rome 1984, s. 133—164; J.W. Rich, *Fear, Greed and Glory: the Causes of Roman Military War-Making in the Middle Republic*, w: *War and Society in the Roman World*, eds. J.W. Rich, G. Shipley,

nie przeszkadza Brandowi uczulać odbiorców, że jedną z głównych pułapek czyhających na badacza antyku jest ahistoryczne interpretowanie źródeł w duchu współczesnego systemu wartości i wiedzy o świecie (s. 56—60). Ten paradoks można odnieść do całej książki: w jednym miejscu autor neguje dane podejście, aby potem je zastosować; odcina się od snucia luźnych skojarzeń, by następnie dowolnie łączyć poszczególne elementy.

Wszystko to może zdezorientować czytelnika, który nie będzie rozumiał zasadności dalszej lektury, skoro przedmowa, wstęp i rozdział I przynoszą odpowiedzi na wszystkie wyartykułowane pytania. Kolejne partie książki, tym razem poświęcone organizacji armii rzymskich (s. 67—115), jak również opisom bitew stoczonych pod Sentinum (295 r. przed Chr.), Nową Kartaginą (209 r. przed Chr.), Pydną (168 r. przed Chr.), Mutiną/Forum Gallorum (43 r. przed Chr.) i Filipi (42 r. przed Chr.) (s. 119—312), nie wnoszą niczego nowego, będąc prostym streszczeniem źródeł i poglądów wybranych badaczy. Poza skądinąd rozsądnymi uwagami, takimi jak np. zanegowanie wizji późnorepublikańskich sił zbrojnych jako wojska złożonego z biedoty, która dla zysku jest gotowa angażować się w zamachy stanu (s. 213—214), bądź wyrażenie powątpiewania co do przełomowego znaczenia domniemanych reform Gajusza Mariusza (s. 208—213), pojawiają się też fragmenty budzące zdumienie, jak np. scharakteryzowanie społeczeństwa etruskiego jako „anarchii wojskowej”, gdzie decydującą rolę odgrywała arystokracja i królowie-wojownicy wychowywani przez bardów (!) w tradycji heroicznej (s. 72). Niejako tradycyjnie Brand powiela pogląd o wiarygodności, a zarazem fachowości Polibiusza z Megalopolis (s. 109—111), nie zauważając, że kłóci się to z przytaczanymi przez niego danymi (s. 85—115)¹².

Gdyby zadać pytanie o sens zamieszczania tego rodzaju informacji, to prawdopodobnie pozostałoby ono bez odpowiedzi. Autor na wstępie założył głęboką ideowość rzymskich żołnierzy, następnie streścił ewolucję wojskowości Kwiryków z punktami szczytowymi narracji w postaci opisów wybranych bitew, każąc czytelnikowi wierzyć, że ich przebieg wynikał właśnie z przywiązania do wartości, choć źródła na to bezpośrednio nie wskazują (nawet uwzględnwszy edukacyjno-wychowawczą funkcję *exempla*). Krótko mówiąc: dowodem na poprawność wniosku Branda ma być jego przeświadczenie o własnej racji. Mimo najszczerszych chęci

London—New York 1993, s. 38—69. Jeśli potraktować poważnie deklarację Branda, że kluczem do zrozumienia mentalności Rzymian jest poznanie systemu wartości współczesnych Amerykanów, to nagle mogłoby się okazać, że jedno z najbardziej agresywnych (o ile nie wprost najagresywniejsze) państw świata antycznego toczyło wyłącznie wojny defensywne i prewencyjne. Absurdalności takiego stanowiska nie trzeba nawet wyjaśniać, szczególnie w kontekście podboju tak peryferyjnych obszarów jak np. Brytania.

¹² Zob. M.N. Faszczka, *Armia rzymska... ale jaka? O wiarygodności uwag Polybiosza z Megalopolis na temat organizacji exercitus Romanus*, „Roczniki Humanistyczne” 2018, t. 66, z. 3, s. 43—63.

trudno podsumować to inaczej niż jako brak elementarnej wiedzy na temat zasad dowodzenia naukowego. Brand koncentruje się na dostarczeniu odbiorcy budujących przykładów przywiązania do idei republikańskiej, co — w świetle wyrażonych przez niego założeń — należy odczytywać jako formę umacniania amerykańskiego patriotyzmu i nic ponadto.

Nie można wykluczyć, że autor rzeczywiście właśnie tak postrzega rolę historii, co — zważywszy na jego silne związki z instytucjami religijnymi i wojskowymi — nie byłoby zaskakujące. Znacznie bardziej ekscentryczne jest uznanie USA za spadkobiercę Rzymu, założenie podobieństwa w postrzeganiu niektórych zjawisk i żywione na tej podstawie przeświadczenie, że znajomość recepcji zapewnia znajomość wzorca, przy całkowitym zlekceważeniu sposobów transmisji i form transformacji badanych motywów. Epatowanie cytatami zaczerpniętymi z wypowiedzi i publikacji amerykańskich polityków ostatnich czterech wieków w tym kontekście nie ma żadnego ciężaru dowodowego¹³.

Trudno potraktować ujęcie zaproponowane przez Branda w odmienny sposób niż jako znaczący regres w stosunku do perspektywy przyjętej ponad 100 lat temu przez uczonych pokroju Delbrücka. Uczulał on bowiem, że nie da się zrozumieć aktywności militarnej społeczeństw antycznych bez uwzględnienia kontekstu politycznego, społecznego, ekonomicznego i kulturowego, którego nie sposób zastąpić poszukiwaniem rzekomo uniwersalnych prawideł¹⁴. O ile twórczość Delbrücka nie zyskała popularności wśród anglojęzycznych uczonych (podobnie jak w przypadku Maxa Webera, przez długi czas ignorowanego w kręgu tamtejszych socjologów), o tyle zlekceważenie przez autora ustaleń przedstawicieli „nowej historii wojskowości” (*the new military history*) jest już trudniejsze do wytłumaczenia¹⁵. W szczególności publikacje Jona E. Lendona ukazujące znaczenie

¹³ W tym zakresie podstawą wiedzy autora była prawdopodobnie książka: C.J. Richard, *The Founders and the Classics*, Cambridge, MA 1994 (cytowana na s. 328).

¹⁴ H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, Bd. 1: *Das Altertum*, 3. Auflage, Berlin 1920. Poglądy Delbrücka muszą być rekonstruowane na podstawie analizy rozproszonych uwag, ponieważ nigdy nie opublikował on artykułu o charakterze programowym. Na gruncie polskim jeszcze przed wybuchem II wojny światowej poprawnie uczynił to: M. Kukiel, *Miejsce historii wojskowej wśród nauk historycznych, jej przedmiot i podział*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925, I-Referaty*, Lwów 1925, s. 2–3. Zbliżone założenie do Delbrücka przyjęli: J. Harmand, *La guerre antique, de Sumer à Rome*, Paris 1973, s. 5; Y. Garlan, *War in the Ancient World: A Social History*, trans. J. Lloyd, London 1975, s. 20–21, 181–182, 184–186; L. Loreto, *Per la storia militare del mondo antico. Prospettive retrospettive*, Napoli 2006, s. 10–11, 177–190; M. Bettalli, *Un mondo di ferro. La guerra nell'Antichità*, Bari–Roma 2019, s. 7–8.

¹⁵ Na temat głównych nurtów i twórców „nowej historii wojskowości”: M.N. Faszczka, *Cztery drogi, jeden cel. „Nowa historia wojskowości” i formy jej propagowania*, w: *Narracje historyczne*

historii kulturowej w badaniach z zakresu starożytnej wojskowości powinny uzmysłowić Brandowi jałowość przenoszenia na antyk doświadczeń wyniesionych ze współczesnych sił zbrojnych¹⁶. W związku z tym pojawia się pytanie o możliwe przyczyny pominięcia ustaleń poprzedników na rzecz zdania się na nieweryfikowalne odczucia i wyobrażenia poparte przekonaniem, że służba w szeregach US Army stanowi wystarczające przygotowanie do pisania książek traktujących o dziejach antycznego Rzymu.

W gruncie rzeczy przypadek Branda jest typowy — tym, co różni go od pozostałych, jest jedynie skrajność przyjętej przez niego perspektywy. Twórczość autora jest bowiem naturalną konsekwencją przemian zachodzących w zachodnim szkolnictwie wyższym.

Od pewnego czasu można zaobserwować dynamicznie postępujący proces eliminowania historii wojskowości z programów nauczania, co skutkuje marginalizowaniem jej reprezentantów. Zjawisko to zostało dostrzeżone przez licznych uczonych, co jednak nie przełożyło się na jego zahamowanie. Spośród badaczy antyku głos w tej sprawie zabrali m.in. Yann Le Bohec¹⁷ i Simon James¹⁸. Oskarżenia o promowanie militarystyki i kolonializmu idą w parze z przekonaniem, że zajmowanie się wojskowością nie wymaga specjalnego przygotowania i jest najłatwiejszą spośród istniejących specjalności. Takie przeświadczenie skrytykował Claude Nicolet, zwracając uwagę na złożoność materii oraz katastrofalne błędy popełniane przez historyków hołdujących uproszczonemu wizjom i nieuzasadnionemu poczuciu wyższości¹⁹. Niedawno ustosunkował się do tego zjawiska również Cathal J. Nolan,

we współczesnym świecie, red. K. Garczewski, A. Garczewska, Bydgoszcz 2021, s. 280—300. Jak słusznie zauważył Luigi Loreto (*Per la storia militare...*, s. 215—217), przedstawiciele „nowej historii wojskowości” częstokroć czerpią z dorobku Delbrücka, nie zawsze sobie to uświadamiając. Podobnie: P. Paret, *The New Military History*, „Parameters” 1991, vol. 21, no. 1, s. 11. W przypadku Branda incydentalne przywoływanie w przypisach publikacji Johna Keegana (s. xiii) nie jest równoznaczne ze zrozumieniem istoty jego piśmiennictwa, podobnie jak z umiejętnością jego twórczego wykorzystania.

¹⁶ J.E. Lendon, *Soldiers & Ghosts: A History of Battle in Classical Antiquity*, New Haven—London 2005; Idem, *War and Society*, w: *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, vol. 1: *Greece, the Hellenistic World and the Rise of Rome...*, s. 498—516; Idem, *Battle Description in the Ancient Historians, Part I: Structure, Array, and Fighting*, „Greece & Rome” 2017, vol. 64, no. 1, s. 39—64.

¹⁷ Y. Le Bohec, *La Guerre romaine 58 avant J.C.—235 après J.-C.*, Paris 2014, s. 15—16; Idem, *Histoire des guerres romaines. Milieu du VIIIe siècle av. J.-C.—410 ap. J.-C.*, Paris 2017, s. 40.

¹⁸ S. James, *Writing the Legions: the Development and Future of Roman Military Studies in Britain*, „Archeological Journal” 2002, vol. 159, s. 1—2.

¹⁹ C. Nicolet, *Rome et la conquête...*, s. 301.

który podkreślił pozamerytoryczne motywacje przyświecające „reformatorom”²⁰. Skutkuje to stopniowym zaprzepaszczeniem osiągnięć Delbrücka.

W ten sposób historia militarna ponownie staje się domeną osób skupionych wokół środowiska wojskowego, którego związki z tradycją akademicką pozostają nader luźnej natury. Mamy więc do czynienia z powrotem do specyfiki XIX wieku, choć przecież negatywne skutki takiego stanu rzeczy wielokrotnie sygnalizowano, czego przykładem mogą być choćby gorzkie uwagi zawarte w publikacjach Williama S. Messera²¹ czy Yvona Garlana²². Podporządkowanie badań z zakresu historii wojskowości potrzebom edukacji wojskowej, w znacznej mierze opartej na kształtowaniu umiejętności praktycznych, w widoczny sposób zubaża perspektywę poznawczą, co prowadzi do paradoksalnej sytuacji, w której osoby odpowiedzialne za taki stan rzeczy mogą go wykorzystać w charakterze argumentu przemawiającego za słusnością własnego postępowania. Nie trzeba przy tym dodawać, że przydatność *Altertumswissenschaft* na uczelniach wojskowych jest minimalna, a przecież nie da się zrozumieć przebiegu wojen i postępowania ich uczestników bez poznania zakorzenienia kulturowego walczących, ich pochodzenia społecznego itd. — czy się to komuś podoba, czy nie, wojna jest integralną częścią kultury i lekceważenie tego faktu może jedynie doprowadzić do zubożenia, a nawet zakłamania wiedzy o przeszłości²³.

Obserwujemy więc paradoksalną sytuację: z jednej strony historia militarna coraz częściej jest traktowana jako gorsza specjalność w ramach historii, przez co panuje przekonanie, że jej badanie nie wymaga szczególnego przygotowania, a z drugiej — jest cedowana na przedstawicieli środowiska wojskowego, których postrzega się na podobieństwo koryfeusza wiedzy tajemnej. W efekcie o tożsamości specjalności zaczynają decydować autorzy nieposiadający wystarczającej wiedzy, skupieni na poszukiwaniu uniwersalnych rozwiązań praktycznych wykorzysty-

²⁰ C.J. Nolan, *The Allure of Battle: A History of How Wars Have Been Won and Lost*, Oxford 2017, s. 1. Już Michael Howard (*Military History as a University Study*, „History” 1956, vol. 41, no. 141—143, s. 184) zwracał uwagę na głęboko zakorzenione w społeczeństwie brytyjskim uprzedzenia dotyczące żołnierzy i związanej z nimi tematyki, wynikające ze specyficznej drogi ewolucji tamtejszej wojskowości. Mimo to postawione przez niego pytanie odnosiło się do możliwości umocnienia historii militarnej w ramach kształcenia akademickiego, nie zaś do możliwości jej zachowania (ibidem, s. 191).

²¹ W.S. Messer, *Mutiny in the Roman Army. The Republic*, „Classical Philology” 1920, vol. 15, no. 2, s. 161.

²² Y. Garlan, *War in the Ancient...*, s. 19—21.

²³ Zob. M. Howard, *Wojna w dziejach Europy*, przeł. T. Rybowski, Wrocław—Warszawa—Kraków 1990, s. 21—22; J. Keegan, *Historia wojen*, przeł. G. Woźniak, Warszawa 1998, s. 25; J.A. Lynn, *Battle: A History of Combat and Culture*, Boulder 2003, s. xv—xvii, xix—xxi; M. van Creveld, *The Culture of War*, New York 2008, s. xi—xv.

wanych w toku kształcenia realizowanego na kursach oficerskich. Wielu osobom umyka, że wszyscy najwybitniejsi badacze wojskowości wywodzili się ze środowiska akademickiego (a więc cywilnego), nawet jeśli okresowo byli związani z instytucjami wojskowymi. Odwrócenie tej prawidłowości po prostu musi przynieść katastrofalne konsekwencje, czego przykładem jest właśnie Brand, upatrujący swoich kompetencji do zajmowania się starożytnością w doświadczeniach wojskowych i fascynacji późną (a więc również związaną z wojskiem) twórczością Hansona. W związku z tym nie można się dziwić, że stawia na pierwszym miejscu wartości wpajane mu w US Army, czyniąc z nich uniwersalny model — cóż innego miałby eksponować, skoro został nauczony takiego, a nie innego podejścia do zagadnień militarnych?

Jeśli nie powstrzyma się procesu dobrowolnej separacji naukowców od zagadnień związanych z wojskowością, to właśnie takie osoby zaczną kształtować dyskurs (co zresztą już zaczyna mieć miejsce). Rozwój, a nawet przetrwanie specjalności jest ściśle związane ze współpracą różnych kręgów (w tym także wojskowych), opartą na poszanowaniu odmienności i świadomości własnych ograniczeń poznawczych, ale należy postawić sprawę jasno: wojskowość przeszłych epok musi pozostać domeną akademików, ponieważ tylko oni mają możliwość osadzenia militarnych aspektów dziejów we właściwym kontekście, bez budowania ahistorycznych, a przez to zwyczajnie dyletanckich paralel.

Ogrom różnicy między tendencjami dominującymi w Stanach Zjednoczonych i krajach wciąż opierających się nakreślonemu w artykule zjawisku klarownie widać na przykładzie zestawienia monografii Branda z wydaną w podobnym czasie książką François Cadiou²⁴. Francuski autor również skupił się na ujęciu społeczno-kulturowym, jednakże poświęcił się analizie zachowanych źródeł, a nie dopasowywaniu ich treści do przyjętych z góry założeń, co doprowadziło go do radykalnie odmiennych wniosków. Choć mogłoby się wydawać, że postawa Cadiou jest czymś zgoła oczywistym, to walka toczy się o to, aby tak właśnie pozostało.

Nie jest to równoznaczne z odrzuceniem wszelkich inspiracji płynących z uczelni wojskowych — pod warunkiem, że korzysta się z nich w sposób ostrożny. Spektakularny sukces dzieła Johna Keegana²⁵, który zapoczątkował za jego sprawą nowy nurt badawczy²⁶, wynikał m.in. z umiejętnego spożytkowania przez badacza wiedzy

²⁴ F. Cadiou, *L'Armée imaginaire. Les soldats prolétaires dans les légions romaines au dernier siècle de la République*, Paris 2018.

²⁵ J. Keegan, *The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme*, London 1976.

²⁶ Zob. M.N. Faszczka, *The face of battle ponad 40 lat później, czyli kilka uwag na marginesie wydania polskiego przekładu dzieła Johna Keegana*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2020, t. 53, nr 2, s. 259—273; Idem, *Cztery drogi, jeden cel...*, s. 282—285.

nabytej podczas pracy w Royal Military Academy w Sandhurst²⁷. Dowód na przydatność socjologii wojskowej w badaniach nad wojskowością rzymską dał Ramsay MacMullen²⁸, z kolei psychologii — idący w ślady Keegana Adrian K. Goldsworthy²⁹. Niedawno na polskim gruncie ukazała się monografia Łukasza Różyckiego, mogąca stanowić wzór połączenia pracy źródłoznawczej z wnioskami płynącymi z dorobku przedstawicieli nauk społecznych koncentrujących się na kwestiach wojskowych³⁰. Wszystko to znajduje się jednak na przeciwnym biegunie od wywodów Branda.

Na koniec warto zwrócić uwagę na brak w recenzowanej książce bibliografii, co utrudnia ocenę doboru literatury przez autora. Prześledzenie przypisów prowadzi do niepokojącego wniosku: Brand wykorzystał tylko jedną (!) publikację sporządzoną w języku innym niż angielski — opracowanie Helgi Botermann (s. 354, przyp. 62; s. 355, przyp. 3)³¹. Zważywszy na okoliczność, że najważniejsze pozycje dotyczące poruszanej przez niego tematyki ukazały się w języku francuskim i niemieckim, takie postępowanie wypada ocenić jednoznacznie negatywnie. Co więcej, Brand nie wykorzystał nawet angielskiego przekładu absolutnie podstawowej książki Claude'a Nicoleta na temat pojmowania obywatelskości w republikańskim Rzymie (także w kontekście militarnym)³². Trudno skomentować to inaczej niż jako skrajną postać arogancji przejawiającą się przeświadczeniem, że jedynie w anglo-amerykańskim kręgu kulturowym ukazują się publikacje godne uwzględnienia, natomiast autorzy wywodzący się z innych części świata, jeśli chcą być zauważeni, powinni dostosować się do oczekiwań odbiorców pokroju Branda. Wobec tego rozczarowujące efekty pracy Branda dziwią coraz mniej. Być może cała sprawa nie byłaby warta wzmianki, gdyby nie nasilający się w naszym kraju podobny trend, spowodowany dominacją nauczania języka angielskiego.

Konkludując, otrzymaliśmy książkę, która sprawia wrażenie kuriozum, lecz owo kuriozum ukazało się nakładem wydawnictwa uniwersyteckiego, co wymaga stosownego komentarza. Nie sposób potraktować pisarstwa Branda jako nieszkodliwej ciekawostki, nieznajdującej odbicia w poglądach innych autorów (*vide* Hanson). Nie jestem przekonany, czy jakiegokolwiek recenzje są w stanie powstrzymać serię podobnych zjawisk, niemniej wierzę, że historia wojskowości nie jest skazana na

²⁷ J. Keegan, *The Face of Battle...*, s. 17–22.

²⁸ R. MacMullen, *The Legion as Society*, „Historia” 1984, Bd. 33, H. 4, s. 440–456.

²⁹ A.K. Goldsworthy, *The Roman Army at War 100 BC—AD 200*, Oxford 1996.

³⁰ Ł. Różycki, *Strach i motywacja na późnoantycznym polu bitwy w świetle rzymskich traktatów wojskowych*, Poznań 2018.

³¹ H. Botermann, *Die Soldaten und die römische Politik in der Zeit von Caesar Tod bis zur Begründung des Zweiten Triumvirats*, München 1968.

³² C. Nicolet, *The World of the Citizen in Republican Rome*, tłum. P.S. Falla, Berkeley—Los Angeles 1980 (wydanie oryginalne: *Le métier de citoyen...*).

całkowitą marginalizację, lecz to wymaga uświadamiania pojawiających się zagrożeń i reagowania na otwarte łamanie standardów, będących wspólną zdobyczą całego środowiska akademickiego.

Bibliografia

- Bender P., *Ameryka — nowy Rzym. Historia równoległa dwóch imperiów*, przeł. A. Krzemińska, A. Krzemiński, Warszawa 2004.
- Benderman D.J., *The Classical Foundations of the American Constitution*, Cambridge 2008.
- Bettalli M., *Un mondo di ferro. La guerra nell'Antichità*, Bari—Roma 2019.
- Bohec Le Y., *La Guerre romaine 58 avant J.C.—235 après J.-C.*, Paris 2014.
- Bohec Le Y., *Histoire des guerres romaines. Milieu du VIIIe siècle av. J.-C.—410 ap. J.-C.*, Paris 2017.
- Botermann H., *Die Soldaten und die römische Politik in der Zeit von Caesar Tod bis zur Begründung des Zweiten Triumvirats*, München 1968.
- Brand S., *Killing for the Republic: Citizen-Soldiers and the Roman Way of War*, Baltimore 2019.
- Cadiou F., *L'Armée imaginaire. Les soldats prolétaires dans les légions romaines au dernier siècle de la République*, Paris 2018.
- Christ K., *Von Gibbon zu Rostovtzeff. Leben und Werk führender Althistoriker der Neuzeit*, Darmstadt 1972.
- Craig G.A., *Delbruck: The Military Historian*, w: *Makers of Modern Strategy: from Machiavelli to the Nuclear Age*, ed. P. Paret, Princeton 1986, s. 326—353.
- Creveld van M., *The Culture of War*, New York 2008.
- Delbrück H., *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, Bd. 1: *Das Altertum*, 3. Auflage, Berlin 1920.
- Faszczka M.N., *Armia rzymska... ale jaka? O wiarygodności uwag Polybiosia z Megalopolis na temat organizacji exercitus Romanus*, „Roczniki Humanistyczne” 2018, t. 66, z. 3, s. 43—63.
- Faszczka M.N., *The face of battle ponad 40 lat później, czyli kilka uwag na marginesie wydania polskiego przekładu dzieła Johna Keegana*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2020, t. 53, nr 2, s. 259—273.
- Faszczka M.N., *Cztery drogi, jeden cel. „Nowa historia wojskowości” i formy jej propagowania*, w: *Narracje historyczne we współczesnym świecie*, red. K. Garczewski, A. Garczewska, Bydgoszcz 2021, s. 280—300.
- Ferrero G., *Ancient Rome and Modern America. A Comparative Study of Morals and Manners*, New York 1914.
- Flaig E., *Ritualisierte Politik: Zeichen, Gesten und Herrschaft im alten Rom*, Göttingen 2003.
- Garlan Y., *War in the Ancient World: A Social History*, trans. J. Lloyd, London 1975.
- Goldsworthy A.K., *The Roman Army at War 100 BC—AD 200*, Oxford 1996.
- Hanson V.D., *The Western Way of War: Infantry Battle in Classical Greece*, Berkeley—Los Angeles 1989.
- Hanson V.D., *Ripples of Battle: How Wars of the Past Still Determine How We Fight, How We Live, and How We Think*, New York 2004.

- Hanson V.D., *The Soul of Battle: From Ancient Times to the Present Day, How Three Great Liberators Vanquished Tyranny*, New York 2001.
- Hanson V.D., *The Modern Historiography of Ancient Warfare*, w: *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, vol. 1: *Greece, the Hellenistic World and the Rise of Rome*, eds. P. Sabin, H. van Wees, M. Whitby, Cambridge 2007, s. 3—21.
- Hanson V.D., *The Father of Us All*, New York 2010.
- Harmand J., *La guerre antique, de Sumer à Rome*, Paris 1973.
- Harris W.V., *War and Imperialism in Republican Rome 327—70 B.C.*, Oxford 1979.
- Howard M., *Military History as a University Study*, „History” 1956, vol. 41, no. 141—143, s. 184—191.
- Howard M., *Wojna w dziejach Europy*, przeł. T. Rybowski, Wrocław—Warszawa—Kraków 1990.
- James S., *Writing the Legions: the Development and Future of Roman Military Studies in Britain*, „Archeological Journal” 2002, vol. 159, s. 1—58.
- Keegan J., *The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme*, London 1976.
- Keegan J., *Historia wojen*, przeł. G. Woźniak, Warszawa 1998.
- Krasuski J., *Spór o orientację imperializmu niemieckiego w dobie wilhelmińskiej. Poglądy polityczne Hansa Delbrücka*, Poznań 1961.
- Krentz P., *Deception in Archaic and Classical Greek Warfare*, w: *War and Violence in Ancient Greece*, ed. H. van Wees, London 2000, s. 167—200.
- Krentz P., *Fighting by the Rules: The Invention of the Hoplite Agôn*, „Hesperia” 2002, vol. 71, s. 23—39.
- Krentz P., *Hoplite Hell: How Hoplites Fought*, w: *Men of Bronze: Hoplite Warfare in Ancient Greece*, eds. D. Kagan, G.F. Viggiano, Princeton—Oxford 2013, s. 134—156.
- Kukiel M., *Miejsce historii wojskowej wśród nauk historycznych, jej przedmiot i podział*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6—8 grudnia 1925, I-Referaty*, Lwów 1925, s. 1—15.
- Lendon J.E., *Soldiers & Ghosts: A History of Battle in Classical Antiquity*, New Haven—London 2005.
- Lendon J.E., *War and Society*, w: *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, vol. 1: *Greece, the Hellenistic World and the Rise of Rome*, eds. P. Sabin, H. van Wees, M. Whitby, Cambridge 2007, s. 498—516.
- Lendon J.E., *Battle Description in the Ancient Historians, Part I: Structure, Array, and Fighting*, „Greece & Rome” 2017, vol. 64, no. 1, s. 39—64.
- Linderski J., *Si vis pacem, para bellum. Concepts of defensive imperialism*, w: *The Imperialism of Mid-Republican Rome*, ed. W.V. Harris, Rome 1984, s. 133—164.
- Loreto L., *Per la storia militare del mondo antico. Prospettive retrospettive*, Napoli 2006.
- Lynn J.A., *Battle: A History of Combat and Culture*, Boulder 2003.
- MacMullen R., *The Legion as Society*, „Historia” 1984, Bd. 33, H. 4, s. 440—456.
- Malamud M., *Ancient Rome and Modern America*, Malden—Oxford—Chichester 2009.
- Manchester W., *American Caesar: Douglas MacArthur, 1880—1964*, New York 1978.
- Messer W.S., *Mutiny in the Roman Army. The Republic*, „Classical Philology” 1920, vol. 15, no. 2, s. 158—175.
- Murphy C., *The New Rome: The Fall of an Empire and the Fate of America*, London 2008.
- Münkler H., *Imperien. Die Logik der Weltherrschaft. Vom alten Rom bis zu den Vereinigten Staaten*, Berlin 2005.
- Nicolet C., *Le métier de citoyen dans la Rome républicaine*, Paris 1976.
- Nicolet C., *Rome et la conquête du monde méditerranéen*, t. 1: *Les structures de l'Italie romaine*, 10e éd., Paris 2001.
- Nolan C.J., *The Allure of Battle: A History of How Wars Have Been Won and Lost*, Oxford 2017.

- Paret P., *The New Military History*, „Parameters” 1991, vol. 21, no. 1, s. 10—18.
- Raulff U., *Politik als Passion. Hans Delbrück und der Krieg in der Geschichte*, w: H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, Bd. 1: *Das Altertum*, 3. Auflage (Neusausgabe), Berlin 2000, s. IX—XLVI.
- Rich J.W., *Fear, Greed and Glory: the Causes of Roman Military War-Making in the Middle Republic*, w: *War and Society in the Roman World*, eds. J.W. Rich, G. Shipley, London—New York 1993, s. 38—69.
- Richard C.J., *The Founders and the Classics*, Cambridge, MA 1994.
- Różycki Ł., *Strach i motywacja na późnoantycznym polu bitwy w świetle rzymskich traktatów wojskowych*, Poznań 2018.
- Vanderbroeck P.J.J., *Popular Leadership and Collective Behavior in the Late Roman Republic (ca. 80—50 B.C.)*, Amsterdam 1987.
- Walter U., *Memoria und res publica. Zur Geschichtskultur im republikanischen Rom*, Frankfurt am Main 2004.
- Wees van H., *Greek Warfare: Myths and Realities*, London—New York 2004.
- Wheeler E.L., *Land Battles*, w: *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, vol. 1: *Greece, the Hellenistic World and the Rise of Rome*, eds. P. Sabin, H. van Wees, M. Whitby, Cambridge 2007, s. 186—223.

Netografia

- Biography*, www.steelebrand.com/biography (dostęp: 23.01.2022).
- Steele Brand*, www.tkc.edu/people/steele-brand (dostęp: 23.01.2022).

Michał Norbert Faszczka

From Afghanistan to Philippi, or about the research standards

[Rev. Steele Brand, *Killing for the Republic*:

Citizen-Soldiers and the Roman Way of War, Baltimore 2019]

Summary

This review article deals with Steele Brand's monograph devoted to the motivation of the Republican Roman soldiers in the context of the idea of citizen soldiery and civic militarism. From the reviewer's perspective it is a starting point to illustrate a broader tendency, manifested in the gradual relegation of military issues to the margins of academic life, which is reflected in re-linking them with military institutions. Military academies were not established to conduct classical or even historical studies, and their primary goal is to educate officers, so this may lead to historiographical deformations resulting from ignorance of socio-cultural conditions.

Key words: Roman republic, Roman army, republicanism, reception, military history